

Az Első Hölgy esete Aczél Györggyel

Mezei Mária azok közé a nagy magyar színésznők közé tartozott, akik kanyargós pályájuk során nem adhattak annyi élményt, értéket a közönségnek, amennyi tehetségükből, művészi erejükből tellett volna. Ennek sok történelmi, politikai, személyes és egészségi oka volt.

Kérdés, hogy Aczél György tevékenysége mennyiben szerepelt az okok között, vagy mennyiben hatott ellenük. Aczél György kapcsán, de tőle függetlenül is folytonosan szembe kell néznünk azzal a kínos bizonytalansággal, amelynek oka az a sűrű, mesterségesen gerjesztett homály, amely a döntések megszületését körülvette az állampárti diktatúrában. Aczél e homály legtudatosabb gerjesztői közé tartozott. Elhárított magától pozitív és negatív döntéseket is, amelyeket érdemben ő hozott meg; magára vállalt – másokat, munkatársait, Kádárt, a Politikai Bizottságot stb. fedezve – döntéseket, amelyeket nem ő hozott meg. Ez számos esetben a párt követelménye is volt.

A – szándékos vagy szándékatlan – történelemhamisítás királyi útja ezen a homályon előítéletekkel, önkényes feltételezésekkel átvágni. Tehetik ezt Aczél esetében (is) apologizáló vagy démonizáló szándékkal.

Ezért elmarasztható elsősoron a homályért felelős rendszer és benne Aczél György. Másodsoron a rendszerváltás utáni kor erre hajlamos történészei és közírói. Viszont a leg-

kevésbé sem ítélték el azok, akik a diktatúra idején helytelenül vagy túlzott mértékben Aczél Györgyben látták a számukra pozitív vagy negatív döntések, történések mozgatóját, jótévőjüket vagy üldözőjüket, akit áldhatnak vagy átkozhatnak. Ők, köztük Mezei Mária, a legkevésbé sem voltak abban a helyzetben, hogy tisztábban láthassanak. Nekik erre nem volt lehetőségük, és nem voltak eszközeik.

Mezei Mária példája kivételesen alkalmas a vizsgálódásra, mivel a legszemléletesebben mutatja be a két szélső pólust, melyek egyikét maga a művész, a másikat az ő hagyatékát feldolgozó és több kötetben közrebocsátó irodalom- és színház-történész – egykoron kiváló egyetemi oktatóim egyike – Szigethy Gábor képviseli.

Szigethy rendelkezésére álltak Aczél György Mezei Máriához intézett levelei, üdvözlőkártyái, melyek Mezei Mária hagyatékában fennmaradtak, Aczél Györgynek az MTA Kézirattárában őrzött hagyatékából viszont hiányoznak. Az Aczél-hagyatékban fennmaradtak Mezei Mária Aczél Györgynek írt levelei vagy azok egy része. (MTA Kt. Ms6084/141-157.) E levelek, illetve azok tervezetei, pizkozatai vélhetőleg nincsenek meg a színésznő hagyatékában, hiszen akkor életének elkötelezett kutatója, a hagyaték feldolgozója bizonyára felhasználta volna azokat.

Mezei Mária megőrizte levelei egy részének kéziratát vagy gépiratának másolatát. Így adhatta közre Szigethy Gábor a színésznő Révai Józsefhez és több színházigazgatóhoz írott leveleit. (Mezei Mária: *Kedves hatalom!*, szerkesztette és előszóval, jegyzetekkel ellátta Szigethy Gábor, Holnap Könyvkiadó, Budapest, 2001.) Az itt közölt levelekről olvassuk a jegyzetekben, hogy „a kéziratok hagyatékban a most közölt hét levél lehető fel, vagy az elküldött levelek eredeti kézírata, vagy a gépirat másodpéldánya, vagy mindkettő”.

Tárgyunk szempontjából a legfontosabb levél szerint – amelyet Mezei Mária 1975. június 19-ére keltezett – Aczél négy évvel korábban azt kérte a művésznőtől, hogy „írjak kézzel írott levelet Magának, mert gyűjti a híres nagy emberek leveleit. [...] Komolyan vettem. Azóta óriási feladattá növelttem magamban, hiszen e levél talán megmarad belőlem...” Mezei Mária azonban úgy döntött, hogy inkább készülő könyvét fogja kézírásával Aczél-nak ajánlani (ami a *Vallomástörödékek* megjelenése után meg is történt, holott az Aczél-hagyaték korántsem teljes dedikációgyűjteményében nem található), ezt a levelet azonban – tekintettel nehezen olvasható kézírására – gépelve küldi el. Csupán a levél végére írt pár szót kézírással: „Kérem, értesítsen – ha elolvasta ezt az epistolát – amit mégis gépelve küldök. Írásom olvashatatlan. Íme a minta – Istennek ajánlom –”. (Ms6084/142. A jelzetet alább nem ismétljük meg.)

Különös és sajnálatos, hogy éppen egy ennyire fontosnak érzett levél – „hiszen e levél talán megmarad belőlem” – kézírata, másolata hiányzik Mezei Mária hagyatékából, de bármi elkallódhat.

Szigethy Gábor vélekedése Aczél szerepéről Mezei Mária életében, legmarkánsabban a *Kedves hatalom!* előszavában fogalmazódott meg: „Aczél elvtárs, a politikai nagyhatalom mindig válaszolt Mezei Mária leveleire. Sőt, kéretlenül is írt üdvözlőkártyát újévre, jobbulást kívánó sorokat levelezőlapon a kórházba. [...] *Levelezőlapon* – a postán, a kórházban lássa mindenki, mennyire szereti Aczél elvtárs a nagybeteg művésznőt. És Aczél elvtárs mindig, mindent megígért Mezei Máriának. Hogy lesz televíziós felvétel. Hogy a Magvető Kiadó megjelenteti a *Vallomástörödékeket*. Hogy ha egészsége bírja, játszhatja tovább élete nagy szerepét, Alexandra del Lagót *Az ifjúság édes madarában*. Aczél György leveleiből azonban egyértelműen kiderül – »Kedves Mária, higgye el, mindent elkövettem, de sajnós...« –, hogy gondolhatta bárki azt: Aczél elvtárs szava politikai életünkben mindenható, de alig-alig tudta megakadályozni – Mezei Mária esetében sajnós egyáltalán nem tudta megakadályozni –, hogy a kulturális műhelyek élén álló nagy hatalmú elvtársak saját belátásuk szerint önállóan cselekedjenek. »Higgye el, kedves Mária, mindent el fogok követni...« Sajnos arról nem tehetett, hogy Köpeczi elvtárs, Both elvtárs, valamint Többi elvtárs másképpen ítélte meg a helyzetet, mint Aczél elvtárs, és saját hatáskörében saját belátása szerint cselekedett. Televízió, könyvkiadó, színház: nem készült felvétel, nem jelent meg a könyv, nyugdíjba kényszerítették.” (*Kedves hatalom!*, 12–13. o., kiemelések itt is, a továbbiakban is az eredeti szövegekben.)

Másutt Szigethy Gábor így fogalmaz: „Miatán kíméletlen, művészenek álcázott pártkatonái segítségével (ajánlott olvasmány: Mezei Mária: *Vallomástöredékek*. Bp., 1981. 138–145. o.) sikerült idő előtt nyugdíjba gyötörnie a páratlan tehetségű színésznőt, a magas rangú pártkatoná nagyon hangsúlyozta, mennyire aggódik a művészno egészségéért.” (Szigethy Gábor: *Pikáns zsoldár – Mezei Mária*. Kortárs Kiadó, 2021, 151. o.) (Az „ajánlott olvasmány” Mezei Mária Both Bélához, a Nemzeti Színház igazgatójához nyugdíjazása előtt évekkkel írt levele, melyet azonban csak Aczél látott, aki „nem engedte”, hogy a levelet elküldje. L. *Kedves hatalom!* 65–66. o.)

A *Kedves hatalom!* előszavában idézőjelben szereplő szövegek arról, hogy Aczél mindent elkövet, de sajnos..., nem szerepelnek az ismert és Szigethy Gábor által közreadott Aczél-levelekben. Ezek konstruált idézetek, amelyek a színháztörténeasz feltételezése szerint inkább szóban hangozhattak el, hiszen Aczél-nak volt annyi esze, hogy ne írásban ígérgeessen vagy mentegetőzzön. Ezt nem zárhatjuk ki, de igazoltnak sem tekinthetjük. A Szigethy által közreadott levelekben egyetlen konkrétum szerepel egy keltezés nélküli levélben: „Pestre érkezve megkerestem Szinetár elvtársat, aki megígérte, foglalkozni fog a dologgal s rövidesen megkeresi önálló estje ügyében.” (*Pikáns zsoldár*, 221. o.) Aczél szokása szerint taktikusan fogalmaz, nem ígér többet, mint hogy Szinetár foglalkozni fog a dologgal.

Ezenkívül egyetlen konkrét ígéretéről tudunk, de nem Aczél, hanem Mezei Mária fentebb említett 1975-

ös leveléből: „Ó, milyen drága volt [ti. Aczél – R. S.], amikor lelkesen ígérte: szól Illés Bandinak – rendelje meg a könyvem. Azóta senki nem telefonált – csak a Vigilia. [...] Bandi okos és kegyetlen.”

Ezek szerint Aczél – legalábbis ekkor – nem a Magvető, hanem a Szépirodalmi Kiadó vezetőjének figyelmébe ajánlotta a művészno készülő könyvét.

Szigethy Gábor azt is feltételezi, hogy Mezei Mária átlátott Aczél György „hazugságain”: „Mezei Mária mindenestre megőrizte a neki küldött névjegyeket. Nem akarta elfelejteni: mennyit ér, mit ér a segédszínészből lett nagy hatalmú pártmunkás hazug mázba csomagolt, álságos jóindulata. A Magyar Népköztársaságban élt. Megtanult farkasszemet nézni a mindig újabb és újabb álarcot öltő, gátlástalanul hazudozó politikusokkal.” (*Pikáns zsoldár*, 154. o.)

Aczél nyilván sokszor hazudott, maga a rendszer is, melynek élvonalbeli vezetője volt, hazugságra épült és hazugságokra kényszerített, de az már kérdéses, hogy Mezei Máriának min kellett volna átlátnia, hiszen attól, hogy valaki az esetek egy részében hazudik, nem lesz minden szava hazugság. Valamiről csak akkor állíthatjuk, hogy hazugság, ha azt igazolni tudjuk.

Erre egy esetben tett kísérletet Szigethy Gábor, mégpedig Aczél 1977. május 19-ére keltezett névjegyves üzenetének kommentárjában. Az üzenet így hangzik: „Drága Művészno! Sokszor kerestük telefonon, de nem találtuk. Sok szeretettel üdvözlöm.” Kézzel ráfirkantva: „Kézcso.” [Sic!] A kommentár: „Csakhogy amikor e kis levélkét 1977-ben Aczél elv-

társ a titkárnőjének lediktálta, majd idétlen aláírását a szöveg alá firkantotta, Mezei Mária már szinte soha nem mozdult ki az otthonából, és a házban mindig volt valaki, aki fölvette a telefonkagylót. De hát Aczél Györgyöt az ilyen kis apróságok soha nem zavarták. Tudta, hogy hazudik, de azt gondolta, hogy a hazugság hasznára válik.” (*Pikáns zsoltár*, 153–154. o.) Nos, nem jól emlékszik a Kádár-korszak viszonyaira, aki úgy véli, egy telefonos kapcsolathoz elég volt, ha akadt valaki, aki fölveszi a kagylót. Éppen 1977-ből származik az a levél, amelyben Mezei Mária megemlíti, hogy napok óta süket a telefonja. (*Vallomástöredékek*, 99. o.) Ez bizony gyakran előfordult akkoriban.

Ennek a hazugságnak nem is lett volna semmi értelme, hiszen Aczél sokkal szívesebben telefonált, mint írt. A színésznővel is szívesebben közölte volna a mondandóját telefonon. A szóbeliség embere volt, már csak azért is, hogy azok a hazugságok, amelyekről valóban azt gondolta, hogy a hasznára válnak, ne legyenek dokumentálhatók. „Már nem jó a telefonszám – amin nem tudtam olyan korán keresni, hogy benn ne találjam” – írja Mezei Aczélnek abban az 1975-ös levélben, amelyben az áll: „sokszor és döntően jól tett velem s ezért megszerettem Magát.”

Mielőtt Szigethy Gábor téziseit szembesítenénk Mezei Máriaéval s mindazzal, ami tudható, idézzük fel a színésznő pályájának a Kádár–Aczél-korszak előtti szakaszát, mert anélkül nem értelmezhető az Aczélhoz való viszonyulása.

Mezei Mária előbb volt nagy sztár, mint nagy színésznő. Ezt életének

krónikása is így látja: „...szinte észre sem vette: 1936-ban már pesti színésznő, igazi sztár.[...] A *franciás* Mezei: hazug maszk, álruha, talmi jelmez, amelyet nem érez sajátjának, amelytől szabadulna. Tíz éve színész, amikor könyvet ír. *Névjegy*. A *franciás* Mezei, a körülrajongott, ünnevelt sztár színésznő akar lenni. És lesz! 1943-ban Ibsen-szerepben mint Rebekka West. Megrázó alakításáról beszél a főváros.” (*Pikáns zsoltár*, 30.o.) Mezei Mária is azt írja a *Névjegyben*: „Nem tehetek róla, ha most már megbetegszem a méltatlan feladatoktól. *Szobrot szeretnék faragni, nem széklábakat*.[...] Várom, egyre türelmetlenebbül várom azt a pillanatot, amikor olyan szerepet kapok, amiben valamit végre közölhetek embertársaimmal.” (*Vallomástöredékek*, 77–78. o.) Az *Izgága Jézusok* című előadóstjén kijelenti: „Az életem, a karrierem lényegében hazugságra épült, mint a világ, ami a 30-as években körülvett.” (*Vallomástöredékek*, 218. o.)

Van ebben egy kis túlzás, mert azért jutott Mezei Máriaéknak ekkor is egy-két szerep, amely széklábfaragásnál több volt, de nem sok. Például Marlborough hercegnő szerepe Scribe *Egy pohár víz* című darabjában még 1937-ben. A *Rosmersholmot*, amelyben Rebekka West szerepét kapta, az 1942–43-as szezonban tűzték műsorra a Madách Színházban.

Éppen elkezdődött volna a színésznő nagy korszaka, amikor majdnem másfél évtizedre félresodorta őt a háború és a diktatúra. Már a Franciaországba szóló ösztöndíjára sem tudott kiutazni a háború kitörése miatt. A *Rosmersholm* bemutatója idején 33 éves volt, amikor 1956-ban

visszatérhetett önmagához méltó módon a színpadra, 48 éves. És már másfél évtized sem volt hátra addig, amíg a betegség lesodorta a színpadról.

„1944 márciusában, a németek bevonulásának napján felbontottam a Vígszínházzal kötött szerződésemet. Két évi önkéntes hallgatás után, 1946-ban léptem újra színpadra.” Ezt írja magáról a *Film, Színház, Muzsika* 1959.

november 6-i számában. Ez nem egészen így volt.

1944. március 19-én Mezei Mária elkezdte próbálni a Pesti Színházban a *Hattyúlovag* című darabot, de két próba után visszaadta a szerepet. Ez volt ebben az évadban a második ilyen eset. Abban a szezonban még nem is lépett színpadra. A Vígszínháznak jogában állt szerződést bontani vele, ha egynél több szerepet utasít el, és ez meg is történt. (*Esti Újság*, 1944. március 23.)

A szerepek lemondása végigkísérte az életét: „igen »önsorsrontó« is voltam... Igen-igen, több szerepet adtam vissza, mint amennyit eljátszottam. De jókat ám!” (*Vallomástörések*, 305. o.)

A színésznőről készült képekből szerkesztett kötet előszavában írja Barabás Tamás: „... hányszor és hányszor – igazgatók, partnerek, rendezők, de sohasem a közönség – szidták Mezeit, hogy fegyelmezetlen, hisztérika, megbízhatatlan. Szerepeltetése biztosan behozza ugyan a

közönséget, de szerződtetése mégis komoly kockázat, mert sohasem lehet tudni, mikor marad el miatta, s mindig váratlanul az előadás.”

(Barabás Tamás: *Mezei Mária*, Officina Nova, Budapest, 1984.)

Mezei Mária

Nyilván ez is, a sok-sok betegsége, az átlagosnál talán kisebb fizikai és pszichikai teherbírása is hozzájárult ahhoz, hogy a pályája nem volt olyan gaz-

dag, amilyen lehetett volna. De számunkra most a történelmi, politikai okok az érdekesekek.

Mezei Mária a Vígszínházból való elbocsátása után átszerződött a Madách Színházhoz. „A Madách Színház a múlt héten elkezdte a próbákat Ibsen »*Ha mi holtak feltámadunk*« című drámájából, majd hirtelen beszüntették a próbákat...” (*Film, Színház, Irodalom*, 1944. április 23.) A lap fotókat is közöl a próbákról, amelyeken Mezei is látható.

Nem tudjuk, miért szüntették be a próbákat. Mindenesetre Mezei Mária ekkor kiszabadulhatott a megszállás, a háború poklából. Fölhúzódtott a Tátrába. Május végén érkezett oda, a német megszállás után két hónappal. (L. *Vallomástörések*, 245. o.) Egy szanatóriumi hotelszobában várta könyvei társaságában a háború végét. Hazafelé tartott, amikor feljelentették mint német kémeket. Az oroszok egy lengyel falu fogdájában őrizték, ahonnan egy zsidó tolmácsnak köszön-

hetően szabadult ki, aki felismerte, tudott és beszámolt zsidókat segítő cselekedeteiről. Ez a csodálatosnak átélt megszabadulás hozta el életébe a hitet, amely meghatározta egész további életét.

Mezei Mária a hit Üzenetét hozta magával a hegyekből. Élete legfontosabb feladatának, küldetésének tekintette, hogy ezt az Üzenetet a maga fogalmazásában átadja az embereknek.

A világháború utáni néhány évben színészként jó lehetőségeket kapott, de az Üzenete nem volt kívánatos, nem volt kelendő. „Házaltam vele, de nem kellett senkinek. Az emberek furcsán néztek rám és összesúgtak a hátam mögött. Akkor betettem a fiókba. Lakást rendeztem be, játszani kezdtem és vártam. Mikor pedig eljött az ideje – tavaly [1946-ban – R. S.] pünkösdkor – »véletlenül« jött egy pap, elvitt a templomba, bekapcsolták a rádiót, s én végre elmondhattam a *lényegeset, a fontosat*. Azóta minden sokkal könnyebb.” (1947, *Vallomástörödékek*, 97. o.) Ez a *Hoztam valamit a hegyekből* című meg-
rázó vallomás 1946-ban megjelent a Református Egyház kiadásában.

A színházak államosítása és az állampárti diktatúra kiépülése után már színésznőként sem volt „kereslet” Mezei Máriára. A Vidám Színpadon, az Operett Színházban lépett fel méltatlan helyzetben, méltatlan szerepekben. Az Országos Cirkuszvállalat rozzant buszával járta az országot, és cirkuszi mutatványok között kuplékat énekelt. Közben eljátszották vele a reakciós asszonyok szerepeit a *Janikában*, az *Állami Áruházban*.

Három éve volt már „megtúrt bohóc”, társadalmi munkában kine-

vezett „WC-felelős” Budapest legkisebb színpadán, a Vidám Színpadon, amikor Tamási Áronnal és Lajtha Lászlóval megteremtették a „dramatizált, szcenírozott népdal” műfaját. *Bujdosó lány* címmel futott ez a negyedórás műsor székely népdalokkal a *Vannak még hibák* című kabaréműsor keretében. A kilencedik előadás után egy bizottság meghallgatta, gratulált hozzá és betiltotta. Öt nappal később a kétségbeesett színésznő hosszú levelet ír Révai József népművelési miniszternek: „Soha szerep ilyen közel nem állt hozzám, s a népdal szeretete mellett az a szándék vezetett megszületésénél, hogy ezzel a 15 perces számmal leleplezhetem magam s bebizonyíthatom, hogy azok a vádak, amik miatt állítólag csukva vannak a pesti színházak kapui előttem, nevezetesen, hogy polgári, formalista, negatív lényem van, mennyire alaptalanok. Révai elvtárs, segítsen rajtam. Nekem nem itt a helyem. A Vidám Színpadon ma nekem jutó feladatok olyanok, mintha egy erőművészt arra kényszerítenének, hogy egy tollszárral mutasson be produkciókat.” (*Kedves hatalom!* 16–17. o.)

Erre a levélre nem érkezett válasz.

Van itt még az előtörténetben egy tényező, amit számításba kell venni. Miközben Mezei Mária a hegyekben várta a háború végét, kényszerű tétlenségben, távol a színpadtól, a hivatásától, Aczél üldözöttként és üldözöttek mentőjeként, folyamatos életveszélyben élt és tevékenykedett a megszállt országban.

Abból a hét évből, amelyben Mezei Mária megalázó helyzetben kínlódott a pálya peremén, Aczél ötöt börtönben töltött, hosszú ideig magán-

cellában, brutálisan megkínozva, halálfélelemben. Aligha cserélte volna el vele a sorsát a színésznő 1944-ben vagy 1949–1954 között.

A többletszenvedés, legalábbis az utóbbi esetben erkölcsi többletet semmiképp sem jelenthet. Hiszen Mezei Mária az erényeiért bűnhődött, Aczél pedig annak ellenére, hogy osztotta, amíg oszthatta, bebörtönzőinek bűneit.

Ez a tény azonban nem változtat azon, hogy Aczél úgy nézhetett az 50-es évek mellőzöttjeire, mint akiknek sokkal kevesebb okuk lehet a panaszra, mint neki, aki nem panaszkodik, akinek követnie kell Kádárt a nem-panaszkodásban. Ez fontos lélektani tényező.

Az Izgága Jézusok vége felé Mezei Mária megemlékezik pályája nagy fordulatáról: „Utam, ami 1949-ben meredeken a semmibe zuhant, 1956 után ugyanolyan meredeken rohanni kezdett felfelé. Azóta Budapest összes jelentős színpadán – élén a Nemzeti Színházzal – játszottam és játszom a klasszikus és modern drámairodalom gyöngyszemeit. Csupa-csupa ajándék!”

Ez a fordulat egybeesett Aczél György felemelkedésével. Ami nem azt jelenti, hogy a kettő között oksági kapcsolat lett volna, de mindenestre ez összekapcsolódhatott Aczél személyével a színésznő számára – miként sokak számára, akiknek művészeti lehetőségei a Révai-korszakhoz képest jelentősen kibővültek. Ez tükröződik Mezei Mária leveleiben is, miként sokakéban.

A színésznő lojális volt a rendszerhez. A *Vallomástöredékek* számos pontja tanúskodik erről. Az is,

amelyben a rábízott Üzenetről beszél: „Egy lengyelországi katonai falusi fogda lépcsőjén úgy villámlott fel előttem az igazság, mint Pálnak a damaszkuszi úton és úgy is változtam meg. Rám bíztak ott egy Üzenetet, hogy adjam át. Megmutatták az ösvényt is, amin elinduljak, ami akkor is és ma is tökéletesen azonosnak tűnik azzal az úttal, amint az 1945 utáni Magyarország elindult, és amin a haladó világ menetel a cél, az emberi boldogság felé.” (21. o.)

„A megszabadult Magyarországra én is megszabadultan értem haza.” Ezt olvassuk az *Isten küldte vályogváram történetében*, amelyet 1969-ben olvasott fel Stockholmban, a Magyarok Világszövetsége hangversenyén. (155. o.)

A kecskeméti régi református gimnáziumban 1963 májusában az apjáról beszélt: „De a szegényember igazságának viláгурalmáról szőtt álmai – mint minden igaz álom – tovább keringtek az emberi szellem vérkeringésében s ma valóságos alakot kezdenek ölteni.” (130. o.) Ugyanitt: „Milyen szerencsés is a ma ifjúsága, akiket már áldozattal, emberséggel, tudással és szeretettel megmunkált termőföldbe ültet a lassan alakuló új világ.” (134. o.)

Az 1938-ban meghalt apjához írott 1981-es levelében, amely a *Vallomástöredékeket* zárja, így ír: „Tudod-e Édesapám, megvalósult az álmod: ma a nagyüzemi tsz-parasztok gazdag emberek és autón járnak. Igaz, én a szelíd állatokkal békésen élő természetes élet után vágyom s a mindenség harmóniájába illeszkedő ember kialakítását segítő Szere-tetszínház az álmod, de, hogy ma már nincs mezítlábas, éhes gyerek, se kallódó tanyai zseni – az bizony boldogság.” (360. o.)

Írta ezt 1981-ben, amikor már semmilyen kegyre nem vára-kozhatott, amikor már túl volt utolsó, mindenki számára emlékezetes, drámai veszprémi fellépésén, ahol a légszomjjal küszködve előadta Babits Mihály *Zsoltár gyermekhangra* című versét, amikor könyvének kiadása már sínen volt. Ezt nehéz alakoskodásnak vélni.

Mindehhez képest nem tűnik igazán megalapozottnak Szigethy Gábor megállapítása, miszerint „Mezei Mária híres volt arról, hogy nem igazán értett egyet pártunk és kormányunk haladó célkitűzéseivel”. Ez olyan mértékű képmutatást feltételezne a színésznőről, amit nehéz lenne személyiségével, az igazmondás iránti elkötelezettségével egyeztetni.

1969. április 4-én, életének hatvanadik évében – botrányos késéssel – a Kiváló Művész címet adományozták Mezei Máriának. Szigethy Gábor arról ír, mi mindent nem érthetett a kitüntetett ezzel kapcsolatban: „Hogy április negyedikén és április negyediké alkalmából tüntették ki őt, ezt sem könnyű megérteni. Mi köze van április negyedikének a színházhoz?” (*Pikáns zsoltár*, 216. o.) Mezei Mária az 1962-es egyiptomi útjáról, forgatásáról írott cikkében megemlékezik arról, hogy „voltam a Magyar Követség felejthetetlenül szép április 4-i fogadásán”. (*Vallomástöredékek*, 152. o.) Örömmel vette azt is, hogy 1967. április 4-én kiküldték őt Párizsba. (*Vallomástöredékek*, 210. o.) A párizsi Magyar Ház ünnepi programjában szerepelt Egri Istvánnal, Andor Évával, Nagy Sándorral együtt. (*Film, Színház, Muzsika*, 1967. április 21.)

Nem lehetett nyomós politikai ok arra, hogy Mezei Máriát a Ká-

dár–Aczél-korszakban félretolják. A pragmatikus diktatúra a politikai szempontból veszélytelen művészek integrálásában volt érdekelt. Minél népszerűbb művészekről volt szó, annál inkább. A pragmatikus politikai érdeket felülírhatták, Aczél esetében egyszer-másszor felül is írták személyes ellenszenvet, de nincs nyoma annak, hogy Mezei Máriával kapcsolatban Aczélban valamilyen ellenszenv élt volna. Mezei az 1975-ös levelében említi, hogy Aczél mesélt neki arról, miként látta őt sztárként a háttérből Pécsen és a Teréz körúti színpadon. (Aczél színészként is megfordult Pécsen.)

A nem igazán politikai jellegű színházi konfliktusokon túl, melyek során Mezei Máriát különböző színigazgatók nem becsülték, értékelték és kezelték értékének megfelelően – amint arról a *Kedves hatalom!* levelei tanúskodnak – a hitvalló küldetés nyilvánosságának ügye körül támadtak a színésznőt meggyötető konfliktusok.

A hatvanas években még aktív és nagyszabású ateista propagandát folytattak, amelyeket egyházellenes tömegpercek kísértek. Ezek során nevelésügyi vádakkal igen súlyos ítéleteket szabtak ki. Ez azonban nem érintette a lojális híveket, a kollaboráns egyházi vezetőket, az öntudatos férjével ellentétben Istenéhez ragaszkodó Szabó nénit a Szabó családban és Mezei Máriát sem.

1959-ben a *Bujdosó lány* mellett az *Üzenet*et hordozó Mezei is feltámadhatott, és tíz éven át, elnégülésáig élete legnagyobb sikereként járta az *Életem története* című önálló estjével, benne a rábízott *Üzenet*tel az országot és a külföldet, Kolozsvártól

Torontóig. (L. *Vallomástöredékek*, 167. o.) De a lojális hitvallók nyilvánosságának is megvoltak a szigorú korlátai!

A Kádár-korszakban tölcserzerű nyilvánosságot alakítottak ki. A támogatottság-túrtság mértékében igyekeztek megszabni a különböző tartalmak helyét ebben a tölcserben a legszélesebb nyilvánosságtól a legszűkebbig. Persze ebben sem volt végigvitt következetesség, ez is változott az időben, ebben is voltak zavarok.

Mindenesetre félrevezető a Kádár-korszak nyilvánosságát a valamilyen körben nyilvánosság elé került tartalmak összességével mérni, eltekintve a nyilvánosság mértékétől. Nem (csak) az a kérdés, hogy „mi maradt a fiókban?”, hanem az is – sőt! –, hogy mi hová került a fiókból! Ha valamit egy alacsonyan tartott példányszámú folyóirat nyilvánosságába rekesztettek be, azt nem „engedélyezték” úgy általában, hanem betiltották egy tágabb olvasókör számára. Ha egy abszurd drámát vagy egy Csurka-színművet négy színház kívánt műsorra tűzni, és egynek engedélyezték, akkor azt betiltották három színház (három város) nézőközönsége számára. Ugyanez a helyzet az időbeli eltolással is. Ha egy Mészöly Miklós-művet hét évig fektetnek, akkor azt nem egyszerűen engedélyezték, hanem hét évre betiltották. Az, hogy Illyés Gyula nagy verse, az *Egy mondat a zsarnokságról* 1986-ban megjelent, nem enyhíti azt a tényt, hogy három évtizeden át ki volt zárva a magyar kultúrából.

Mezei Mária küzdelmei a hatalommal ebben a tölcserben való elhelyezkedésről szóltak. A „hegyekből

hozott Üzenetének” minél szélesebb nyilvánossága Mezei Mária számára létezésének alapvető kérdése volt, ugyanakkor a hitvallásnak nem a tölcser tetején volt a helye. „Szegény Csík siratásának” – a *Bujdosó lányban* – pláne nem. Önálló esteken, a *Vigiliában*, a *Confessióban* helyén volt, a rádióban, a televízióban való jelenléte volt a harcok tárgya. A *Vallomástöredékek* esetében sem az volt a kérdés, hogy valahol, valahogy megjelenhet-e, hanem az, hogy kiadja-e nagy állami kiadó az *Üzenetnek* azzal a teljes jelenlétével, ahogy az Mezei Máriának fontos volt.

Ami pedig az időt illeti: „Három nappal ezelőtt azon a széken ült a mai színház bujdosója, Latinovits Zoltán. Ez a renaissance formátumú, sok emberi hibával, túlzással, érzékenységgel riasztó és terhelő, de iszonyúan vonzó egyszeri tünevény, ez a tökéletes színházművész. Miért nincs állandóan színpadon? El kell hordozni, el kell viselni a másik nagyságát. Ha egy színpadra kerülsz vele, Te is több leszel tőle.” Ezeket a sorokat kihúzták Mezei Mária interjújából, amely a *Film, Színház, Műzsika* 1976. április 17-i számában jelent meg. (A *Vallomástöredékekben* tévesen április 7. szerepel). Másfél hónappal Latinovits tragikus halála előtt. A kihúzott sorok megjelentek a *Vallomástöredékekben* (306. o.) kihúzásuk tényével együtt – öt évvel Latinovits halála után...

A szerkesztő magától is tudhatta, hogy ezeket a sorokat nem tanácsos megjelentetni. Ugyanígy lehetséges, hogy erről a szerkesztő a pártközpont felelős munkatársaival vagy magával Aczéllal konzultált. Ha fel nem bukkan erről valamilyen dokumentum, kénytelenek vagyunk

együtt élni a bizonytalansággal ebben az esetben is. Aczél hagyatékában rengeteg neki bemutatott, a szerző vagy a szerkesztő által beküldött kézirat van. Ezekről tudhatjuk, hogy Aczélnek közvetlenül köze lehetett a sorsukhoz. Gergely Ágnes Mezei Máriával készített interjújáról ezt nem tudhatjuk.

Nem tudjuk, mikor kezdődött Mezei Mária és Aczél György személyes kapcsolata. Mezei Aczélnek küldött leveleit és névkártyáit csak az 1970-es évekből ismerjük. Ekkor a színésznőt a betegsége már lesodorta a színpadról. Nyugdíjasként küzdött a kórral, a légszomjival. A nyugdíjas színésznőt lepte meg Aczél újévi üzeneteivel, pár soros leveleivel Szigethy közlése szerint (*Pikáns zsolttár*, 151. o.). Az általa bemutatott Aczél-levelek is ebből az időből valók (uo. 152–153., 221–222. o.). A dátummal ellátott levelek közül a legkorábbi 1969 áprilisában íródott.

A színésznő színházi küzdelmeit tükröző, a színigazgatókhoz szóló levelek, amelyek a *Kedves hatalom!* című kötetben olvashatók, korábban, 1959 és 1968 között születtek.

Mezei azonban már korábban, aktív színésznő korában is kapcsolatban állt Aczéllal, hiszen a Both Bélának, a Nemzeti Színház igazgatójának írt és 1965. május 28-án keltezett levelét elküldése előtt, illetve helyett Aczél Györgynek mutatta be. A másodpéldány hátoldalára a színésznő följegyezte: „*Csak Aczél olvasta* – nem engedte Bothnak elküldeni – de aztán csönd volt – egészen a Warrenné-ig.” (*Kedves hatalom!*, 65–66. o.)

Mezei Mária a *Vallomástöredékek*-ben 1981-ben publikálja ezt a levelet,

de nem közli, hogy azt nem küldte el. A levél azután született, hogy Both Béla az Apostolok presszójában többek füle hallatára kijelentette: „aki miatt pedig még egy előadás elmarad, az szezon végén veheti a batyuját”. Nyilvánvalóan Mezeire célzott, aki azokban az években az operálatlan vesekövével küzdött, kíméletet igényelt és megértést, amikor egy-egy előadás alól a felmentését kérte különösen megterhelő időszakokban. Ezt a kíméletet nem kapta meg. Both Mezei orvosának igazolását hamisnak állította, megértést nem tanúsított, és az augusztus elején lejáró szerződésének a meghosszabbításáról még májusban sem tárgyalt a színésznővel senki.

Ez volt az ő első évada a Nemzeti Színházban, ahová mindig is vágyott. Megkapta élete első kitüntetését április 4-én – még csak ekkor lett érdemes művész! –, és eljátszott négy számára igen fontos szerepet, köztük élete legnagyobb szerepét, Alexandra Del Lagót Tennessee Williams drámájában, *Az ifjúság édes madarában*. A levelében azt kéri: ha nincs más mód rá, hogy ne kelljen annyi előadást vállalnia, amennyit képtelen egészsége, sőt élete veszélyeztetése nélkül, akkor engedjék nyugdíjba vonulni a szerepei megtartásával.

Ezt a levelet nemcsak az igazgatónak szándékozott elküldeni, hanem valamekkora körben nyílt levélnek szánta: „Köszönöm mindazok türelmét, akik ezt a »körlevelet« elolvasták”. Ebből a levélből tehát – minimum – színházi körökben botrány lett volna. Ezért fordult vele a színésznő Aczélhoz, aki nyilván el akarta kerülni a botrányt, igyekezett elsimítani a dolgot. Ez sikerült

is. Nyilván ezért volt csönd „egészen a Warrenné-ig”, ezért nem kényszerült a színész nő nyugdíjba 56 éves korában, az akkori női nyugdíjkorhatár elérése után egy évvel. Csak később, amiről a *Vallomástöredékek*-ben (145. o.) ezt olvassuk: „Warrenné mestersége életem egyik legnagyobb sikere lett, pedig nem szerettem. B. B., mivel a harmadik előadásra képtelen voltam bemenni, megfenyegetett, s én szaván fogtam, amint tehettem, nyugdíjba menekültem.” Hogy a Both Bélának írt 1965-ös levelet miért tekinti Szigethy „ajánlott olvasmánynak” annak bizonyítására, hogy Aczél „gyötörte nyugdíjba” a művésznőt, nem világos. Hiszen a történések éppen az ellenkezőjét valószínűsítik.

Az a harmadik előadás, amelyre a színész nő nem tudott bemenni, 1967. szeptember 26-ára volt kitűzve. Ennek lemondása után tájékoztatta Both Béla Mezei Máriát, hogy a Warrenné Ladomerszky Margittal felváltva fogja játszani, s ha „hasonló körülmények között újabb előadás-lemondásra kerülne sor, kénytelen lennék intézkedéseket tenni azonnali nyugdíjaztatására.” (*Pikáns zsoltár*, 219. o.)

A Both Bélának szóló, de el nem küldött „körlevélben” Mezei Mária a hatalomnak tulajdonítja a lehetőséget, hogy ott lehet, ahol művészi súlya szerint lennie kell: „Köszönöm a Népművelésügyi Minisztériumnak és a Pártnak, akik lehetővé tették, hogy végre a Nemzeti Színház tagja lettem...”

Az Aczélhoz írott 1975-ös levelében az őt segítő hatalmat meg is személyesíti: „Nem tudom, hányszor és hol segített tudtomon kívül rajtam, ha keresztbefeledtem saját karrie-

rem útján, de a Nemzeti színházba [sic! – R. S.] Maga és Gáspár Sándor elvtárs nélkül sohse kerültem volna, ez sajnos bizonyos.”

A hatalom közreműködéséről tanúskodik az a két párbeszéd, amelyet Mezei a *Vallomástöredékek*-ben (139. o.) felidéz. Both Béla, a Nemzeti Színház új igazgatója hivatja: „– Van itt a fiókban egy csodálatos Mezei szerep: Anouilh: Colombejének Művészkirálynője. – Óh, Istenem – Béla, de boldog vagyok. Eltorzult arccal dől előre az íróasztal felett. – Csak nem képzeled, hogy ilyen elviselhetetlen púppal a hátamon vágok neki a Nemzeti színház [sic! – R. S.] igazgatásának?! – Akkor miért hivatott? – hebegtem. – Hogy ezt meg mondjam Magának. [...] Másnap próba után elmentem Gáspár Sándorhoz. Harmadnap hívtak a telefonhoz. – Both Béla beszélt. – Mária, mikor jön be aláírni a szerződést a Colombera? [sic! – R. S.] Vajon, ha 1945-ben nem utasítom el a Tragédia Éváját és vele B. B. ölelését – mindez nem így történt volna?”

Hogy kellett-e Gáspár mellé még Aczél is ahhoz, hogy Mezei a Nemzethez kerüljön, nem tudjuk. Nem biztos. Gáspár 1964-ben még mindenképp nagyobb hatalom volt Aczélnál. Gáspár PB-tag. Aczélnek ugyan a miniszterhelyettesi tisztségénél jóval nagyobb súlya volt már 1964-ben is, de kevesebb, mint egy PB-tagnak, mint a „szakszervezeti mozgalom” vezérének. Gáspárnak azonban nyilván a színházakért felelős elvtársain keresztül kellett a befolyását érvényesítenie, és ezt leginkább Aczélon keresztül tehetette.

Both Béla a hatalom által ráerőszakolt, általa eleve nem kívánt beosztottat látott Mezeiben, akitől még

1945-ből eredő „séreلمي” lehettek. Ez önmagában magyarázza a Mezeivel szembeni ridegségét. 1981-ben pedig megjelenhetett egy ilyen Both Bélát diffamáló levél és visszaemlékezés. Both Bélát nem sokkal Mezei után, 1971-ben nyugdíjazták a Nemzeti éléről.

Mindezek alapján inkább gondolhatjuk, hogy Mezei mögött állt a hatalom Both Bélával szemben, mintsem fordítva. De ez persze csak a kettejük viszonyára lehetett igaz. Senki nem lehetett a Nemzeti Színház igazgatója hatalmi támogatás nélkül.

Fent idézett levelében ezt írja Mezei Aczélnak: „Láttam és hallottam Petőfiről beszélni, Petőfit mondani a Televízióban. Akkor az is kiderült, hogy valódi színész is lehetett volna Magából. Hála Istennek, hogy valódi vezető politikus lett helyette. Így sokkal többet használhatott, segíthetett nekünk.” Szigethy „segédszínészből”, illetve „műkedvelő színészből” lett politikai vezetőnek nevezi Aczél. (*Pikáns zsoltár*, 151. o., 154. o.) Nos, Aczél hivatásos színész is volt, olykor jelentősebb szerepekben is feltűnt. Ez az *Aczél és korunk* című monográfiából is kiolvasható (Sík Kiadó, 1997, 13. o., 16–17. o.), de ma már erről sokkal többet tudunk (Révész Sándor: *Aczél György színész is volt, mielőtt a Kádár-korszak nagy hatalmú politikusa lett*. Tudás.hu, 2024. március 1.)

Ez persze semmit nem mond arról, hogy milyen színész volt, és lehetett volna-e „valódi” színész. Ezt nem tudjuk. Színészi, versmondói tevékenységének néhány tanúja erről különbözőképpen vélekedik. Mezei Mária vélekedése Aczél egyetlen

Petőfi-szaválata alapján nem lehet perdöntő.

Alexandra Del Lago és Warrené szerepét Mezei Mária 1969-ben játszotta utoljára. Nagyjából addig, ameddig egészsége engedte. 1969 decemberében volt az utolsó bemutatója. Schiller *Stuart Mária*jában lépett fel 1970 májusáig. „Mikor 1970. január 5-én a hongkongi influenza vasmarka benyúlt értem dobozba-zárt művészetem régen fojtogató levegőjű kánpadára – a hazugul fogalmazott schilleri Erzsébet gyönyörű királyi ruháit tépte csak le rólam. Megkönnyebbülés volt. Még Alexandra del Lagó-t, legrokonabb lelkű színésznő gyerekeket se sajnáltam, hogy nem támad fel többé általam.” (*Vallomástöredékek*, 12. o.)

A nyugdíjazás ugyan ezek szerint nem sokat vehetett el Mezei Mária színpadi jelenlétéből, de ezt csak utólag lehet tudni. Annak pillanatában borzalmasan megviselte a művésznőt. Dajka Margit emlékezik vissza arra a délutánra, amikor színésztársa telefonált neki az utcáról, hogy remeg, nem tud elindulni: „Az utcán taxit fogtam, úgy robotgattam azonnal Mezei Máriaért. Felhoztam ide, hozzánk. Itt könnyek közt mondta el: szezon eleje lévén, felment az igazgatóhoz, épp az én tanácsomra, hogy megtudakolja, milyen szerepekre számíthat az idén... zavart csend után, ami a kérdést követte, így szólt: vagy menjek nyugdíjba talán? Pillanat, szólt erre az igazgató, sarkon fordult és kisietett a titkárságra. Egy perc sem telt bele, visszatért és letett egy levelet Mária elé: hát, ha így áll a helyzet, írja alá. A nyugdíjaztatási kérelme volt, ami – az igazgató gyors visszatéréséből

ítélve – már legépelve várta ezt az alkalmat.” (*Film, Színház, Muzsika*, 1980. október 4.)

Mezei Máriaé nem volt egyedi eset: „A Nemzeti Színháznak volt egy korszaka, még jóval előttem, amikor Mezei Mária, Balázs Samut, Egri Istvánt, Bihari Józsefet úgy küldték nyugdíjba, hogy nem tartottak igényt további közreműködésükre. Ők valóban nagyon nagy sebeket kaptak és hordoztak tovább halálukig. Én is érezhetnék így, ha hajlamos lennék rá” – mondja Vámos László. (*Képes* 7, 1990. február 10.) A központi pártlap nem hagyta szó nélkül ezt a nyugdíjaztatási gyakorlatot: „Tegyük félre az illemt és az érzékenységet: Kiss Manyi nyugdíjba ment. Nyugdíjba ugyanúgy, ahogyan Mezei Mária. Természetesen látni fogjuk őket a színpadon, de már csak külön szerződés szerint fognak fizetséget kapni. Ehhez nincs köze a nyilvánosságnak és nem is érdeklik a részletek. De köze van a nyilvánosságnak ahhoz, hogy idős művészek nyugdíjazás előtt állnak és színházuk vezetői sóváran nézik a kiszemelt helyeket, mikor ürül meg státusz, mikor vehetnek föl az idős, nyugdíjba menő művész helyére fiatal. [...] Nehezen találunk szavakat. Nemcsak a főlháborodástól, hanem az elképedéstől is elakad szavunk. Kinek jutna eszébe Sir Laurence Oliviert nyugdíjaztatni? Vagy Alla Taraszovát, aki évtizedek óta vezető tragikája a moszkvai Művész Színháznak? A józan ész ugyan hol engedné meg a világon, hogy erejük teljében levő alkotó művészeket nyugállományba kergessenek? Mert kergetésről van szó, bárhogy szépítsük is a dolgot!” (*Népszabadság*, 1970. július 5.) Ezt MGP, vagyis

Molnár Gál Péter írta. Mezei Mária és Szigethy Gábor véleménye, miként Aczél Györgyről, úgy MGP-ről is a lehető legtávolabb áll egymástól. Mezei Máriaé igen jó, Szigethy Gábornak igen rossz véleménye van MGP-ről, aki egyébként nem kevésbé lelkesedett Mezei Mária művészetéért, mint a művésznő hagyatékát gondozó irodalomtörténész.

„Molnár Gál Péter tehetséges színházi kritikus és jellemtelen, gerinctelen ember. Már harminc évvel ezelőtt is ez volt róla a véleményem... [...] Színházi írásai egy részét minden bizonnyal politikai rendelkezésre írta és ráadásul a Népszabadságban, az egyeduralgoló Magyar Szocialista Munkáspárt hivatalos lapjában”. (*Pikáns zsoltár*, 186–187. o.) Ezt írja MGP-ről Szigethy Gábor (aki maga is írt színikritikákat az egyeduralgoló párt központi napilapjába egykoron).

Az a kérdés, vélhetjük-e, hogy a Mezei Mária nyugdíjazását (is) élesen bíráló cikket MGP politikai megrendelésre írta? Ha igen, aligha gondolhatjuk, hogy Aczél intenciói szerint nyomorították nyugdíjba a színésznőt megbízott pártkatonák. Ha mégis ezt gondoljuk, akkor viszont azt kell hinnünk, hogy MGP a központi pártlapban frontálisan szembement Aczél intézkedésével.

Miközben a színésznő és krónikása ellentétesen vélekednek MGP-ről, egyetértenek abban, hogy a színikritikus olykor Aczél szócsöveként szólal meg. Mezei Mária ugyanis ezt írja Aczél Györgynek szóló 1975-ös levelében: „1972 okt. 16-án a Népszabadságbeli születésnapra köszöntőt s a »Színház« c. lapban elindított »Bujdosó lány«-t sírva köszöntem telefonon Magának.” Mezei tehát

úgy vélte, hogy az MGP által írt köszöntőt Aczél Györgynek kell megköszönnie: „Mezey Mária pedig igazán hölgy. Első Hölgy. Vagyis: Prima Donna. Évtizedekig volt első hölgy színpadjainkon... [...] Ó volt a magyar színpadok legértelmesebb királytigrise... [...] egyike a nagy magyar színésznőknek. A leghitványabb szerepben, a legüzletibb sandaságú színházacska színpadán is az emberi jellem legteljesebb, mélységeit nyújtotta közönségének. Ha cukrászdában énekelte dalait és mondta Arany, Petőfi, József Attila verseit vagy zsoltárokat énekelt, akkor is a művészi teljességet kínálta. Önmaga meggyújtásával terjesztette a szépet, az emberit.” (Népszabadság, 1972. október 15.) (A színésznő nevét sok helyen írják y-nal is, i-vel is. A *Vallomástöredékeket* Mezeiként jegyzi, leveleit is így írja alá. Ezt tartom mértékadónak a lexikonokkal és a Wikipédiával ellentétben.)

Az első dokumentum, amelyet az Aczél-hagyatékban Mezei Máriától találunk, egy névjegy 1971. május 19-i dátummal. „Kőkapu 10-es szoba”. „Isten hozta, kedves Aczél elvtárs”. (Ms6084/141.) Ennyi a szöveg.

A Kőkapu egy Károlyi-kúriából lett üdülő a Börzsönyben. 1971-ben egy időben időzött itt Mezei Mária és Aczél György. Négy évvel későbbi levelében a színésznő visszaüt arra, hogy 1945-ben a kastélyból kidobta őt Károlyi gróf inasa, most pedig... „1972-ben [helyesen 1971-ben – R. S.] a legszebb kőkapui szobában egész népünk nevében köszöntem meg a helycserét – hát igen, az Istennek – de hát én mindenben Őt látom. Magában is. Ó, milyen őszintén

tiltakozott akkor, mert át akartam adni a díszszobát.” A levél más helyén is szó esik a Kőkapuról: „Bizony négy éve már, hogy Kőkapun utoljára találkoztunk, és maguk [ti. Aczél és felesége – R. S.] búcsúzásakor megkerestek az udvari szobában... [...] füzeteimmel borított ágyamon – akárcsak most – fulladozva – életem eredményét próbáltam megfogalmazni. TV önállómra készültem lázasan, roncsoltan, világmegváltó tiszta szándékkal. Ha örülség is – csak így érdemes bármit csinálni – még akkor is, ha nem lesz belőle semmi. Nem is lett. Maga viszont megsimogatott, s bizonyára vigasztalásul arra kért, írjak kézzel írott levelet Magának, mert gyűjti a híres nagy emberek leveleit.”

Ezek szerint Mezei Mária nem Aczélnek rótta fel a kudarcot, aki azt ígérte neki, hogy majd Szinetár Miklós keresni fogja. Nem tudjuk, kereste-e egyáltalán.

„A Magyar Televízió kapuja – hiába kopogtam, zörgettem, dörömböltem rajta 1960-tól 1971-ig – mondanivalóm »idealista világszemlélete miatt« zárva maradt.” (*Vallomástöredékek*, 168. o.) Azért nem teljesen maradt zárva. Az 1959-ben feltámadt *Bujdosó lányt* „Hat esztendő múlva – vigasztalásomra – két jóbarátom filmre rögzítette, s a televízió suta környezetben sajnos le is adta. Szánalmas volt. Az objektív előtt nincsenek csodák!” (*Vallomástöredékek*, 203. o.)

Csak az 1952-ben betiltott negyedórás összeállítást sugározta a Magyar Televízió 1968. december 6-án háromnegyed nyolckor a „Közös erővel. A szocialista országok gazdasági együttműködése” című műsor és a TV-híradó között.

Mezei Mária nyilván az *Életem történetének*, életét és *Üzenetét* átfogó önálló estjének a tévéváltozatát szerette volna megvalósítani. Hiába. Csak egy zsoltár lett belőle gyermekhangra azon az utolsó fellépésen 1980-ban Veszprémben.

Egy dolog jött még össze: „A televízióban ezen a héten Mezei-műsor lesz. Látunk majd valamennyit a régi Mezei Máriából, de ami fontosabb, a maiból is. A televízió forgatócsoportja Vitray Tamás vezetésével napokat töltött a kis házban, a betegágy mellett, s az eredményt, egy negyvenperces Mezei-show-t, látjuk ezen az estén.” (*Lobogó*, 1977. április 28.) 1977. május 3-án adta le a Televízió ezt a műsort 21 óra 35 perces kezdettel.

Az önálló est megjelent dupla hanglemezen *Bujdosó lány* címmel 1980 októberében, és a kiadvány 1981-ben megkapta Az év lemeze díjat. Pár hónappal később megjelent a *Vallomástöredékek* is az önálló est szövegével. Ez volt Mezei Mária *Üzenetének* a helye a diktatúra nyilvánosságának tölcserében... Ezt a helyet is csak a színésznő életének a vége felé foglalhatta el, amikor ő már a lélegeztetőgép fogságában élt.

A Magyar Televízióval ellentétben: „A Rádió jó barátom volt. Mikor 1973 nyarán Tamássy Zdenkó bekopogott és élő adásban »Kalandozni« hívott – boldogan vállaltam. Reménykedtem, hogy az ismerős mikrofonba egy óra alatt minden adósságom kibeszélhetem.” Nagyrészt ki is beszélte. Beszélt a hitéről, elhangzott a *Mikor Csíkból elindultam...* stb. Az egyórás beszélgetés 1973. július 14-én elhangzott a Petőfi rádióban, a szövege pedig megjelent a *Confessióban*

(1978/3.) és a *Vallomástöredékekben* (15–33. o.).

Ez azonban nem pótolhatta a mindent átfogó önálló estnek az elhangzását. Elhangzott az is teljes egészében, két részben 1970 decemberében – az újvidéki rádióban. Ennek a felvételével tárgyalt, illetve harcolt a színésznő a Magyar Rádió illetékeivel 1978 novemberétől 1979 júliusáig.

Erről a harcról is beszámol Aczél-nak, és küldi a harc során keletkezett levelek másolatait. A levelekből nehéz kibogozni a történetet, talán nem is szükséges itt. Valami félreértés folytán azt hitte Zentai János fősztályvezető, hogy az önálló est olyan változatát kívánja Mezei Mária újra fölvenni, amilyennel New Yorkban szerepelt, s amelyben a hitvalló és a székely rész dominánsabb volt. Aztán kiderült, hogy csupán az újvidéki rádióban leadott változat bizonyos kiegészítéséről és javításáról lenne szó. Erre írta a fősztályvezető, hogy „Egyet kérek. A kiegészítésben ne legyen vallásos propaganda és Erdély siratását se mélyítse el, mert egyiket sem engedhetem meg”. (Ms6084/153.)

A betegágyából harcoló színésznő ebben az esetben is Aczél segítségét kéri, majd mellékeli a vitás kérdéseket reményei szerint végleg lezáró levelét egy Aczélhoz írott és 1979. július 8-ra datált kéziratos levél mellékletként: „Drága jó Gyuri – hálás szívvel köszönöm segítségét – rettenetes, hogy újból terhelem – de kérem, olvassa el a mellékelt cikket. [...] *Az utolsó percben* igyekszem törleszteni adósságom apám felé – Hát ezért kérem további segítségét – Könyvem szeretném majd küldeni – A levél a Rádió-harc remélem utolsó

menete. Maga nélkül ott is mire jutottam volna?!” (Ms6084/145.)

Valóban az lehetett az utolsó menet. 1979. augusztus 18-án szombaton és 26-án vasárnap délelőtt két részben, 105 percben a Petőfi rádióban leadták a *Bujdosó lányt* Mezei Mária „1969-ben bemutatott önálló estjeként”.

A mellékelt cikket 1938-ban írták Mezei Mária apjáról mint igaz emberről, az adósság törlesztése pedig az apjához, a síron túlra szóló levéllel történt meg, amely a *Vallomástörödékek* utolsó szövege lett.

Mezei Mária nyilván valamelyik tekintélyes állami kiadónál szeretne volna megjelentetni a könyvét. Ezért is örült annak, amikor Aczél közölte vele: szólts Illés Endrének, hogy rendelje meg a könyvet. A Szépirodalmi Kiadót vezető Illés erre alkalmasabbnak tűnt, mint Kardos György, a Magvető öntörvényűbb igazgatója, Illés egyébként is munkakapcsolatban állt Mezeivel, aki több darabjában játszott.

Illés azonban nem rendelte meg a könyvet. Azt a reformátusok rendelték meg: „egyházunk kitárta karját a Bujdosó lány felé s haza akarja vezetni: kéri könyvemet”. (*Vallomástörödékek*, 35. o.) A Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya adta ki a művet, amelyet két kiadásban villámgyorsan elkaptak. Az egyházi kiadóknak nem voltak olyan lehetőségei egy könyv promotálására, terjesztésére, mint a nagy állami kiadóknak, a példányszámot pedig az esetek jelentős részében politikai szempontok szerint szabták meg. Bizonyára ebben az esetben is ez történt.

Aczélnek köze kellett legyen ennek a megoldásnak a kimunkálásához.

Jellegzetesen aczéli megoldás volt ez: a kecske is jóllakik, a káposzta is megmarad. Legfeljebb a kecske mégsem lakik egészen jól, de annyira igen, hogy ne mekegjen panaszosan.

Feltehetjük, hogy mérlegelték, milyen feltételekkel, kihagyásokkal, a hitvalló jelleg milyen leszűkítésével vállalhatná fel ezt a könyvet az állami könyvkiadás. A benne szereplő szövegek túlnyomó része előadásokból, publikációkból, kéziratokból ismerhető volt már. A mérlegelés eredménye, amelybe Aczél szokása szerint többeket bevonhatott, az lehetett, hogy könnyebb és sokkal kevesebb konfliktussal jár beszorítani a *Vallomástörödékeket* a vallásos-egyházi művek ketrecébe, mint illetően jellegének elmosásával államosítani.

Illés Endre aligha tehette meg, hogy az Aczéllal való megbeszélés nélkül szabotálja el az Aczél által megígért megrendelést. Az „aczélos” megoldás ilyen megbeszélések során alakulhatott ki.

Aczél kézírásos levélben köszönte meg a dedikált kötetet 1982. január 25-i keltezéssel: „Kedves Művész! Drága Mária! Örömmel és meghatóttan vettem kézbe »Vallomástörödékek« kötetét és köszönöm kedves ajánlását. Örültem, hogy megírta, hogy megjelent, és meghatótt, mert tudom, milyen nehéz körülmények között született, és hogy mégis volt hozzá ereje, ember feletti ereje. Mélyen megrendítő írásának őszintesége. Köszönöm azt a különleges gondoskodást, a telefonját. Azt hiszem, hogy hozzávetőleg sejtem, milyen erőfeszítésbe kerülhetett! Tisztelettel és csodálattal szeretném azt kívánni, hogy legyen ereje folytatni, hogy a törödékek kiteljesedjenek és bámuló olvasói lehessünk teljes,

küzdelmes, önfeláldozó művészpályájának. Ezt várja tisztelő híve.” (*Pikáns zsoltár*, 210. o.)

A levélre két nappal később válaszolt a művésznő: „Drága Gyuri – a boldogságtól sírtam – míg levelét olvastam – Könyvem sohse jelenhet meg – ha maga nem »vigyázott« volna rám sok sok éven át. Sajnos ez kimaradt a könyvből. – Ha Isten és Maga akarja talán a Vigiliában pótolnám... Megengedné-e, hogy közöljek az én Magának írt régi levelemből...” (Ms6084/149.)

Aczél ezt természetesen nem engedte meg. Nem is engedhette volna meg magának.

De vajon hol lehet az Aczélnek dedikált példány?

Az állampárti diktatúra a hatalmi beavatkozás olyan nagymértékű szükségletét és lehetőségét teremtette meg, amely kérelmezésre és hálára kötelezte mindazokat, akiknek nem állt módjukban erről a beavatkozásról lemondani, ha folytatni kívánták alkotómunkájukat, művészi munkájukat, biztosítani kívánták annak nyilvánosságát, és nem szerettek volna méltatlan körülmények között élni az állami mecénatúra kizárólagossága mellett és a hiánygazdaság körülményei között sem.

A kérelmezésnek és hálának Aczél György kitüntetett célszemélye volt. Alighanem a legkitüntetettebb. Hálás dolog volt hálásnak lenni Aczélnek, mert ő a feléje irányuló érzelmeket igyekezett visszatükrözni úgy, hogy a hálás személy megtiszteltnek és megbecsültnek érezze magát. Ez felelt meg politikai és személyes érdekének és habitusának, sznobizmusának egyaránt.

Ezeknek a kapcsolatoknak számos példáját dokumentálhatjuk az Aczél-hagyaték anyagával. Ezt mutattuk itt be egy nagy formátumú művész példáján.

Aki nem barátja a diktatúráknak, de barátja a művészetnek, nem lehet boldog egy nagy művész ilyen magas hőfokú érzelemnyilvánításától, amely a diktatúra legfelsőbb vezetőinek egyikét érinti. Aki pedig azzal áztatja magát, hogy ez az érzelemnyilvánítás nem volt őszinte, nem voltak mögötte valódi érzelmek, annak olyan mértékű képmutatást kell feltételeznie Mezei Máriáról, ami nem fér össze az ő megbecsülésével, nem fér össze azzal, hogy hitelesnek tartjuk a személyiségét, az írásait, a megnyilvánulásait. Nem fér össze azzal, hogy hitelesnek tartjuk a hitét.